

ERKEN BİR TÜRKÇE-MOĞOLCA DURUM EKİ**Marcel Erdal*****Çeviren: Serkan Cihan **

Dr. Arş. Gör, Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çankırı/ Türkiye, serkancihan@karatekin.edu.tr

Geliş Tarihi: 28.04.2022

Kabul Tarihi: 09.05.2022

Türkçe ve Moğolca arasındaki olası genetik bağ üzerine-
oldukça yakın zamanlarda bile- pek çok gereksiz şey yazıldı;
ama Talat Tekin'in bu konuda yazdığı hiçbir şey Altay ilişkisine
muhalif olanların saldırısına uğramadı. Tekin'in Altay
sorunsalının çeşitli yönleriyle ilgili çalışmaları, ciddi
akademisyenliğin kaya gibi sağlam örnekleri olarak kalacaktır.

Bu çalışmada Eski Türkçede +dXr+, Erken Moğolcada +dUr
olarak görülen eki ele alacağım. Ramstedt (1952, s. 35-38),
bulunma durumu ile ilgili, sadece Türkçe için +da ve
varyantlarından, Moğolca içinse +da ve +du ve bunların
varyantlarından bahseder ve ekler (s. 36): "Das
Schriftmongolische hat -dur, -tur bei den Substantiven. Das-
r ist hier ganz ratselhaft [= mysterious], weil, soweit jetzt
bekannt ist, kein jetzt gesprochenen Dialekt eine Endung -
dur kennt." Sayfa 37'de, adsal *tengridur* 'gökyüzü için/içinde'
ve zamirsel *nadur* ve *namadur*, "bana" biçimlerinden
bahsedilmiştir; diğer Moğolca şahıs zamirleri de +dUr ekini
alır. Örneğin *ö'er+tür* "kendisi için" ile karşılaştırınız.
Schönig 2003, Türkçe-Moğolca ilişkisinin halihazırdaki en
akıllıca hülasasında +dUr'dan hiç bahsetmeden şöyle yazar:

* Bu yazının orijinali şu eserde yayınlanmıştır: Marcel Erdal. (2017).
"An Early Turkic- Mongolic Case Suffix". *Prof. Dr. Talât Tekin
Hatıra Kitabı*. (Yay. Kur. Osman Fikri Sertkaya vd.). İstanbul:
Çantay. 329- 334. Marcel Erdal'ın isteği üzerine makale, bazı eski
bilgiler çıkarılıp yeni bilgiler eklenerek güncellenmiştir.

Erken Bir Türkçe-Moğolca Durum Eki

“Türkçe ile mukayese edilen Moğolca hâl ekleri: *-A'daki bulunma hâli (Türkçedeki yönelme eki *-GA ile kıyaslayınız), *-D-A'daki yönelme (yönelme-bulunma) hâlini (Türkçedeki bulunma hâli *-DA ile kıyaslayınız) içerir.” (s. 416).

Schönig 2003 ile aynı ciltte Rybatzki 2003, Klasik Öncesi Moğolca'yı tarif ederken (varyant için olağan ama çok talihsiz bir adlandırma olan "Orta Moğolca"yı kullanarak), s. 67'de -DU(r) ve -DA'dan ünlülerden sonra kullanılan yönelme ekleri, -A'dan *n* dâhil ünsüzlerden sonra kullanılan bulunma eki olarak bahsetmektedir; böylelikle, her ne kadar ilk ikisine "dat." ikincisineyse "loc." dese de, aslında önceki ve sonraki arasında tamamlayıcı bir dağılımı ima etmektedir.

¹S. 68'de ekler: “Datif, dolaylı tümcenin yanı sıra hem statik (bulunma) hem de dinamik (yönelme) bir yönelimle yer ve zamanla ilgili çeşitli fonksiyonları da gösterir.” ve devamla “*-A'daki bulunma durumu, işlevsel olarak yönelme durumundan ayırt edilemez görünmektedir.” Devamında şunları okuyoruz: "Yönelme takısının farklı varyantları arasında -DUr en yaygın olanıdır, ancak -DA'ya da Çin ve Phags-pa yazılarıyla yazılmış kaynaklarda sıkça rastlanır.-DU varyantı [Klasik Öncesi Moğolcada] yalnızca *Mukaddimetü'l-Edeb*'de tespit edilmiştir."

Eski Türkçe +dXr+, Erdal 2004, s. 197, 203, 214 ve 330'da ele alınmış bir sonek bileşenidir. Sözkonusu çalışmada s.203'te belirtildiği üzere Eski Türkçede *küntüz* 'gündüz'ün < *kün* 'gün; güneş' ikinci hecesi bu ekin tek başına söz sonu

¹Bahsettiği diğer durum eklerinin hiçbiri, dağılımını bu şekilde paylaşmaz. Burada bir hata var gibi görünüyor, zira 68'inci sayfada alıntılanan *caq* 'zaman'dan *caq-tur* ve *caq-dur* ve *hon* 'yıl'dan *hon-dur* ve *hon-tur* biçimleri Moğolların Gizli Tarihi'ndendir. Net olan şu ki yalın ünlülerle biten köklerden sonra -A kullanılamaz. (Rybatzki Moqai Gizli Tarih'teki moqai 'yılan'dan moqaya'yı verir, ancak bu aslında 'ikiz ünlülerin/diftongların' bu arkaik kaynaktan hâlâ ünlü-ünsüz dizilimi olarak var olduğu anlamına gelir.)

Erken Bir Türkçe-Moğolca Durum Eki

zetasismi ile görüldüğü tek durumdur.² Bu kelimenin Çuvaşça biçiminin (neredeyse tüm Türk dillerinde varlığını sürdüren) *kěntēr* (*r* ile) olduğunu belirtmekte fayda var. *+dXr*'u Eski Türkçede *+dXr+tIn*, *+dXr+tI* ve *+dXr+An* dizilimlerinde görüyoruz. Aralarından bazıları Erdal 2004'te bulunmayan, karşılaştığımız tüm örnekleri burada bir araya getireceğiz.

İsim kökenli *+dXr+tIn* biçimleri, zıt anlamlı kelime çifti *ke+* 'arka' ve *öŋ* 'ön'den türemiş *kedirtin* (Ernte³ 98) ve *öŋdürtin* (Ernte 92)dir; *aldırtın* (Shō 6 b 7) 'öne/önde', Schönig'in (2005) gösterdiği üzere *öŋ*'ün bir eşanlamlısından geliyor gibi görünmektedir (Bir sonraki paragrafta bahsedilen *aldırtı*'nın eşesli bir kökten türemiş olarak alındığına dikkat edin.) Bir diğer zıt anlamlı kelime çifti, *ičirtin ünmiš* '(saray) içerisinden çıkmış' (HTs VII 1113) ve HTs III 525'te *taštırdın* olarak yazılan *taštırtın* (BT25,47 & HTs VIII 1453)'dir.

+tI zarfsal ögesiyle meydana gelen *+dXr+tI* dizilimi de, yönelimsel zıt anlamlı kelime çiftleriyle tespit edilmiştir: TT I 122-3'te *kedirti* 'arkaya doğru' ve zıt anlamlısı 'öne doğru', *kedirti* ayrıca Maitr 67 r 11 ve Suv 10,9⁴'da da bulunmaktadır. *üstürti örtlüg yalınlig bı bıçgu ätözläri üzä yagar* (75 v 3)'daki *üstürti* 'yukarıdan ateşli ve alevli bıçaklar vücutlarına yağar' anlamına gelir. Buda'nın gerçekleştirdiğine inanılan bir mucizeye göre sular yukarıya doğru (*üstürti*) akmakta, alevler ise aşağıya doğru (*kudı* veya *aldırtı*) yönelmektedir. Maitr 187 r 26, 197 r 8 ve 141 r 17'de başka *üstürti* örnekleri de bulunmaktadır. Son olarak *ičirtı* 'içeriye doğru' (TT V A 55 ve 95 ve ZiemeAra 77), *taštırtın*'ın 'dışarıya doğru' (M III nr.8 IV r 12 ve BT XXIII A 94) zıt anlamlısıdır.

²Eski Türkçede, Ortak Türkçe ve Altayca açısından büyük önem taşıyan bu olgunun kısa bir değerlendirmesi için bk. Erdal 2004: 94-95.

³Kaynak referanslar, Eski Uygur çalışmalarında kullanılagelen bilindik kaynaklardır.

⁴Daha önceki yanlış okuma Zieme 1996: 90'da düzeltilmiştir.

Erken Bir Türkçe-Moğolca Durum Eki

Zamirlere gelince, bu alanda şahıs zamirlerinden *mintirdin* 'benden' (BT VIII B 49) ve *sindirtin*'i 'senden' (Suv 428,11) görüyoruz. Her ikisi de Brahmi alfabesiyle yazılmış TT VIII D3'teki *mundirtin* ve MaueKat II 156.1 v 9'daki *mondirdin*'in kök ünlüsü yazmadaki bir yırtık yüzünden eksik olduğundan ZiemeSattvauş 63'teki *mintirdin* 'buradan', *muntirdin* /*montirdin* olarak da okunmalıdır. Röhrborn 2015 *andirtin* maddesinde çok sayıda *andirdin* (üç Brahmi örneği), *anturdin* ve *antartın* listelenmiş ve "oradan, o yerden" olarak çevrilmiştir.

Bu ögeye sahip üçüncü ek dizilimi $+tXr+An$, en yaygın olarak Röhrborn 2015'te maddesi olan *andiran* 'oradan' sözcüğünde görülür; orada *antiran*, *antran* ve *antaran* değişkeleri de belgelenmektedir. (Röhrborn'un Höllen 40 dediği örnek Wilkens 2016: 1653'te, Höllen 48 dediği Wilkens 2016: 1661'de.) *antaran*'ın ikinci hecesini *antartın* biçiminde de gördük; bunların izahı, /X/ ses değişkenliğinin aslında geniş ünlüleri de kapsamı. Zıt anlamlısı *muntiran* ise örneğin HTs III 155'te bulunmaktadır. Daha önce bahsedilen dizilimlerden farklı olarak $+tXr+An$ ayrıca *kantiran* (örn. Suv 390, 2) / *kantaran* (MaitrH XV 7 r 4) 'nereden'de soru tabanına da eklenir. $+An$ ise epey gizemlidir, görünüşe göre *kaçan*⁵ zamirinde ve arkaik zarf-fiil eki $-(X)pAn$ 'da da bulunmaktadır. Tutarlı imlası göz önüne alındığında, vasıta hâli eki ile özdeşleştirilmesi hiçbir şekilde mümkün değildir.

Özetleyecek olursak, $+dXr+$ biçimlerinin yer belirten işaret ve soru zamirleri, 1. ve 2. şahıs zamirleri ve yönle ilgili adlar "içeride ve dışarıda", "önce ve sonra", "ön/önce ve arka/arkada", "üzerinde/üstünde" ve "altta/alt" ile sınırlı olduğunu görüyoruz. Tüm bunlar, $+dXr+$ 'dan sonra gelen üç ek gibi, dilin intikal eden arkaik bir parçasını oluşturur. $+dXr$ biçimlerinin tabanlarını paylaşan ve onlar gibi arkaik görünen $+dXn$ biçimleri *ičtin* ve *taştın*, *altın* ve *üstün*, *kedin* ve *öñdün*, *muntın* ve *antın*'ın aksine $+dXr+$ biçimleri (leksikalize olmuş *küntüz* hariç) herhangi bir modern dilde günümüze ulaşmış görünmemektedir.

⁵ Bk. Nauta ve diğer. 2015.

Erken Bir Türkçe-Moğolca Durum Eki

Eski Türkçe +*dXr*+ ve (Pre-)Klasik Moğolca +*dUr*'un semantiği örtüşmektedir, Moğolca /U/ da zaten Türkçe /X/'in düzenli karşılığıdır. Söz konusu unsurlar, her iki dilin de eski ve artık kullanılmayan katmanına aittir. Bunların tahayyül edebileceğimiz herhangi bir aşamada iki dil grubu arasında ödünç alınmış olmaları pek olası değildir. Temasın, birçok yönden Türkçe ve Moğolca'yı birbirine yaklaştırdığı doğrudur; ancak tartıştığımız unsurlar arasındaki benzerlik, bu yakınlaşmadan kaynaklanmış olamaz. *+*dUr* tarih öncesi dönemde paylaşılmış olmalıdır ve bu nedenle de Altayca olsa gerektir.

Kaynakça

- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill (*Handbook of Oriental Studies* 8,3).
- Janhunen, J. (ed.) (2003). *The Mongolic Languages*. London: Routledge.
- Nauta, A. H., Nugteren, H., Roos, M. (2015). Some thoughts on Turkic kaçan 'when'. *Türk Dilleri Araştırmaları* 25, (2), 155-176. (Festschrift für Uwe Bläsing)
- Ramstedt, G. J. (1952). *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft*. II Formenlehre. Bearbeitet und herausgegeben von P. Aalto. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura (*Mémoires De La Société Finno-Ougrienne* 104:2).
- Röhrborn, K. (2015). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien - Neubearbeitung - II. Nomina - Pronomina - Partikeln*. Band 1: a - asvık, Wiesbaden: Steiner.
- Rybatzki, V. (2003). 'Middle Mongol'. Chapter 3 in Janhunen 2003, pp. 57-82. Schönig, Claus. (2003). 'Turco-Mongolic relations'. Chapter 20 in Janhunen 2003, pp. 403-419.
- Schönig, C. (2005). Zu einigen Ausdrücken für, vor' und, unter' in den Türksprachen'. *ZDMG* (155), 399-433.

Erken Bir Türkçe-Moğolca Durum Eki

Wilkins, J. (2016). *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien. Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā*. 3 cilt. Turnhout: Brepols.

Zieme, P. (1996). *Altun Yaruq Sudur. Vorworte und das erste Buch. Edition und Übersetzung der alttürkischen Version des Goldglanzsūtra (Suvarṇaprabhā-sottamasūtra)*. Turnhout: Brepols (*Berliner Turfantexte XVIII*).